پۆلەرەگەزەکانی شکاندنەوە
(تاف و کەس و ڕوکار و ڕێژە)
پێداچونەوە بە کارەکانی پێشتردا

پ.د. محەمەد عەبدولفەتاح سەعید(مەحوی)
زانکۆی سلێمانیی/ کۆلێژی زمان/ بەشی کوردیی

م.ی ئاریان صدیق عەزیز
زانکۆی سلێمانیی/ کۆلێژی زمان/ بەشی کوردیی

بەشی یەکەم: لێکدانەوەو بۆچونی گروپی یەکەم (ئەورەحمانی حاجی مارف، وریا عومەر ئەمیین،Ernest N .McCarus (D.N. Mackenzie

(١/١) تاف

(٢/١) کەس

(٣/١) ڕوکار

(٤/١) ڕێژە

بەشی دوهەم: لێکدانەوەو بۆچونی گروپی دوهەم

(١/٢) تاف و کەس

(٢/٢) ڕوکار

(٣/٢) ڕێژە

بەشی سێهەم: شیکردنەوەو هەڵسەنگاندنی هەردوو گروپەکە

(١/٣) کورتە و پوختەی گروپی یەکەم

(١/٣) کورتە و پوختەی گروپی دوهەم

کورتەوپوختە

ئەنجام

سەرچاوە

پۆلەرەگەزەکانی شکاندنەوەی کردار

(تاف، کەس، ڕوکار و ڕێژە)

پێداچونەوە بە کارەکانی پێشتردا

پێشەکیی

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە نامەی دکتۆرای لێکۆڵەرەوە، بە ناونیشانی «ناوی کرداریی، کرداری شکاوە و کرداری ئاڵۆز» وە وەرگیراوە. ئامانجی سەرەکیی ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لە پێداچونەوە بە کارەکانی پێشتردا و هەڵسەنگاندنیان، کە سێ پۆلە ڕەگەزی شکاندنەوەی کردار (تاف، کەس، ڕوکار و ڕێژە) لەخۆدەگرێت. شکاندنەوەی کردار، کە لە زمانی کوردییدا تازە تەواو و پراوپڕ و پێرەوبەندانە شیکردنەوەی لەسەردەکرێت، ڕێزمانەوان و زمانەوانەکانی پێشتر جۆراوجۆر گفتوگۆیان لەسەرکردون و سەگمێنتەکانیان دەستنیشانکردون. لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەو زمانەوانانەی، کە لە (تاف، کەس، ڕوکار و ڕێژە)

ی زمانی کوردیی دواون، کراون بە دوو گروپەوە؛ (ئەورەحمانی حاجی مارف، وریا عومەر ئەمیین، مەکەنزیی و مەکاریۆس) گروپی یەکەم پێکدەهێنن. گروپی دوەم بریتیین لە (محەمەدی مەحویی و مەحموود فەتحولا). بۆ ئەنجامگەیاندنی لێکۆڵینەوەکەیش، پشت بە هەردوو ڕێبازی بەراوردیی و پەسنکردنی شیکەرەوانە بەستراوە.

لێکۆڵینەوەکە لە سێ بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم بۆ گروپی یەکەمی زمانەوانەکان و گفتوگۆکانیان لە سەر پۆلەرەگەزەکانی شکاندنەوە تەرخانکراوە. بەشی دوەم بۆ گروپی دوەمی زمانەوانەکان و گفتوگۆکانیان لە سەر ئەو توخمانە تەرخانکراوە. بەشی سێیەمیش بۆ شیکردنەوەو هەڵسەنگاندنی هەردوو گروپەکە و گەیشتن بە ئەنجامێکی زانستیی یەکلاکەرەوە دیاریکراوە.

بەشی یەکەم

لێکدانەوەو بۆچونی گروپی یەکەم

١/١) تاف

١/١-١) ئەورەحمانی حاجی مارف (١)

کرداری سادە بە سەر پێنج کۆمەڵدا دابەشدەکرێت:

١- کۆمەڵی بە (- ان) کۆتایی هاتوو.

٢- کۆمەڵی بە (- ین) کۆتایی هاتوو، (ڕوانینی بە تێنەپەڕ داناوە.)

٣- کۆمەڵی بە (- وون) کۆتایی هاتوو.

٤- کۆمەڵی بە (- تن) کۆتایی هاتوو، کە زۆربەیان تێپەڕن.

٥- کۆمەڵی بە (- دن) کۆتایی هاتوو و تیایاندا تەنیا (مردن) تێنەپەڕە

بنەمای کردار هەڵگری واتای کردارە. کرداری زمانی کوردیی خاوەنی دوو بنەمایە، بنەمای کاتی ڕابوردوو و کاتی ڕانەبوردوو. بناغەی کاتی ڕابوردوو (قەد)ە و ئەوەی کاتی ڕانەبوردوو (ڕەگ)ە. (٢) قەد: هەموو چاوگێك کە (ن)ی چاوگی لێبکرێتەوە، (قەد) دەمێنێتەوە. قەد بنەمای هەموو ڕابوردوویەکە. لەپێکهاتنی وشەسازیی زمانی کوردییدا پەیوەندیی دەوروبەر بەتایبەتیی لە فۆرمی جۆربەجۆری کاتی کرداردا بەباشیی دەبینرێت. بەم جۆرە کاتی ڕێزمانیی وەک یەکێک لە فۆرمەکانی ڕەنگدانەوەی واقیعیی بابەتیی هەبونی کات لە زماندا خۆی دەنوێنێت. لە ڕوی پەیوەندیی بەکاتەوە، هەمیشە کەڵک لە مەودای جیابوونەوەو وەردەگرین، لە ڕێزماندا، کە بریتییە لە دەمی ئاخاوتن. دەشێت بڵێین کاتی ڕێزمانیی بەندە بە هۆش و ئاگای ئاخێوەرەوە. کاتی ئێستا وەک یەککەوتن لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا تەماشا دەکرێت. کاتی ڕابوردوو- وەک پێش ئەو دەمە؛ کاتی ئایندەش وەک دوای. لە ڕاستیدا جیاکردنەوەی کاتە ڕێزمانیەکان بە پێی مەبەستی ئاخێوەر (یان نوسەر) دیاردەکرێن. (٣)

١/١-٢) وریا عومەر ئەمیین (٤)

کردار لە ڕوی کاتەوە بە دوو جۆر دەشکێتەوە، ڕانەبوردوو و ڕابوردوو. هەمو کردارێک ڕەگی ڕابوردوو و ڕانەبوردووی هەیە. هەر هەوڵێک بۆ دانانی یاسایەک، کە ڕەگی ڕانەبوردوو لە ڕابوردوو یان چاوگەوە وەربگرێت، نەزۆک دەبێت. (٥) پێیوایە لە دروستەی قووڵدا (DP) کردار لە شێوەی ڕەگدایە. تاف پەیوەندیی بە سینتاکس و سێمانتیکەوە هەیە و زۆر

ئاڵۆزە. لە زمانی کوردییدا جیاوازیی کات و تاف ڕوون و ئاشکرایە. لەگەڵ ئەوەیشدا دەشێت کاتی ڕانەبوردوو بە هۆی فۆڕمێکەوە دەرببڕدرێت، کە پێیدەگوترێت ڕابوردوو.

١- بەیانیی کە هاتم، پێمبڵێ.

کەواتە لە زمانی کوردییدا دژیەکیی ڕابوردوو و ڕانەبوردوو بابەتی کات نین.

ا) تاف پەیوەندیی بە سینتاکسەوە هەیەو کاتیش بە سێمانتیکەوە (٦).

ب) لە ڕوی مۆرفۆلۆژییەوە تاف وشەیەکی سەربەخۆی نییە، بەڵکو مۆرفیمێکە بە ڕەگەوە دەنوسێت، بەڵام کات وشەی سەربەخۆی هەیە،کە دەشێت خۆی ڕانەبوردوو بێت و لە فۆڕمێکدا بنوێنرێت، کە واتای ڕابوردوو بگەیەنێت. بڕوانە نمونەی (١)ی ئەم بەشە.

١/١-٣) Ernest N .McCarus

کردار پێنج تافی هەیە، کە لەسەر دوو بنەمای قەدی ڕابوردوو و قەدی ڕانەبوردوو دامەزراوە. لەڕابوردوودا دەکەوێتە کۆتایی ڕەگەکەوە، بەڵام لەڕانەبوردوودا ئەو تافانە دەبن بە سفر، بەڵام لە (شکان و مان)دا نابن بە سفرو دەبن بە (ێن). (٧)

٢- /شکان/ /شکێن/

٣- /مان/ /مێن/

ا) تافی ڕانەبوردوو: ڕەگی ڕانەبوردوو

٤- ئە – خۆ – م

ب/ تافی ڕابوردوو/ ڕەگی ڕابوردوو:

ڕابوردووی سادە: ٥- خوارد – م

ناتەواوبویی: ٦- ئە – م – خوارد

ڕانەبوردووی تەواو: ٧- خوارد – و – م – ە

ڕابوردووی تەواو ٨- خوارد – بوو – م

١/١-٤) D.N. Mackenzie (٨)

کردار دوو کاتی سادەی هەیە، ئەویش ڕابوردوو و ڕانەبوردووە، کە لەقەدی ڕابوردوو و قەدی ڕانەبوردووەوە دروستدەبن. ئەم دوو کاتەش لاگری مۆداڵییان هەیە. (مەبەستی ڕوکارە، بڕوانە (١/٣-٤)

٢/١) کەس

٢/١-١) ئەوڕەحمانی حاجی مارف

شکاندنەوەی کردار بە پەیوەندیی نێوان پێکهاتن و بنەمای جیاوازی کردار دادەنێت. کردار لە زمانی کوردییدا خاوەنی تایبەتێتیی کەس (یەکەم، دوەم، سێهەم)؛ ژمارە (تاک، کۆ)؛ کات (ڕانەبوردوو: ئێستا، ئایندە، ڕابوردوو: نزیک، بەردەوام، تەواو، دوور)؛ ڕێژە (ئیخباریی، ئینشائیی، داخوازیی)…. ڕەگ و قەدە.

پەیوەندیی نێوان ئەو پێکهاتانە تەنها بەپێی حاڵەتی کەس و ژمارە جیادەکرێنەوە، بۆ نموونە:

٩- من دەخۆم

١٠- تۆ دەخۆی(یت)

١١- ئەو دەخوا(ت)

١٢- ئێمە دەخۆین

١٣- ئێوە دەخۆن

١٤- ئەوان دەخۆن

لـە زمانـی کوردییـدا کـردار، کـە جێنـاوی لـکاو وەردەگرێـت، پەیوەندیـی بـە کات و هێـز (تێپەڕیـی و تێنەپەڕیـی)هوە هەیـە. وەك بـاوە، خاسـیەتی کـردار لـە حاڵەتـی (کـەس)و (کات)و (ڕێـژە)دا تەماشـادەکرێت، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەیشـدا ئـەو حاڵەتانـە بەشـێکی فۆرمـی کـردارن، بۆیـە ناتوانـن ببنـە کەرەسـتەی جیاکـەرەوەی کـردار وەك بەشـە ئاخاوتنێـك لـە ڕاسـتیدا. لـە زمانـی کوردییـدا دوو جـۆر مۆرفیمـی وشـەگۆڕ هەیـە، کـە دەشـێت پێیانبگوترێـت (نیشـانە)، ئـەو نیشـانانە بەکۆتاییـەوە دەلکێـن و بـە (Inflexion) نـاسراون. ئەوانەیشـیان، کـە لەسـەرەتاوە دێـن و لـە زمانـی کوردییـدا بـاون، لـە زانسـتی زمانـدا (Augment)یـان پێدەگوترێـت. (٩) (ئۆگمێنـت [oː . mːnt] ئـەو پێشـگرە شـکێنەرەوانەی کـردارن، کـە زیاتـر لـە زمانـە ئێرانییەکانـدا بەرچاودەکـەون و ڕۆڵـی تـاف بەرجەسـتەدەکەن.) (١٠)

٢-٢/١) وریا عومەر ئەمین (١٢)

لەسەر بنەمای تێپەڕی و تێنەپەڕی، ڕابوردوو و داهاتوو، سێ کۆمەڵە جێناوی جیاوازی لەیەکجیاکردوەتەوە:

خشتەی (١) جێناوە لکاوەکان

کۆمەڵەی یەکەم	کمەڵەی دوهەم	کۆمەڵەی سێهەم
- م	- م	- م
- ت	- ی(ت)	- ی(ت)
- ی	- Ø	- ا(ت)، ێ(ت)
- مان	- ین	- ین
- یان	- ن	- ن

جیاوازیـی نێـوان کۆمەڵـەی دوهـەم و سـێهەم لـە کەسـی سـێهەمی تاکدایـە. لەگـەڵ ئەوەیشـدا، نواندنـی ڕێککەوتـن Concord کێشـەیەکی گرنگـە لـە زمانـی کوردییـدا. زیاتـر لـە کۆمەڵـە پاشـگرێکی شـکاندنەوە، نـەک هـەر دەتوانـن لەگـەڵ تایبەتمەندیـی سینتاکسـیی بکـەر (ف ن) دا بێـن، بەڵکـو لەگـەڵ تـاف (ڕابـوردوو و ڕانەبـوردوو) و جـۆری کـردار لـە ڕووی (تێپـەڕ و تێنەپـەڕ) یشـەوە دێـن. دەتوانرێـت ڕۆڵـی سـێ کۆمەڵەکـە لـەم خشـتەیەدا وێنەبکێشرێـت:

خشتەی ژمارە (٢)

تێنەپەڕی	تێپەڕی	
٢	١	ڕابوردوو
٣	٣	ڕانەبوردوو

کردار لەگەڵ بکەر (ف ن) دا لە ڕوی ژمارە (تاک و کۆ) و کەس (یەکەم و دوەم وسێهەم) ەوە ڕێکدەکەوێت. ڕێکەوتن لە هەموو فۆڕمەکانـدا هەیە. ڕێککەوتنی بکەر و کردار لە ئاستی قووڵدا نییە. ڕێککەوتنی کەس و کردار خورتییە، کاتێک ئەم کەسە لکاوە لەگەڵ کرداردا دێت، هێنانی (فرێزە ناویی) ەکە سەرپشکییە، بەپێی یاساکانی گوێزانەوە.

-١٥ من خوارد – م خواردم

ئەو جێناوەی لەگەڵ بەرکاری ڕاستەوخۆدا ڕێکدەکەوێت، بەپێی تاف دەگۆڕێت. لە ڕابوردوودا کۆمەڵەی دوەم دەبن بە بەرکار. لە ڕانەبوردوودا کۆمەڵەی یەکەم دەبن بە بەرکار. بەڵام هۆکاری هاتنی کۆمەڵەی یەکەم و دوەم بەو یاسایەی، کە ئاماژەپێیداوە، ڕونەکردوەتەوە.

١٦-ا) من تۆم ئەنارد. ١٦-ب)من ئەمناردیت. (بەکلیتیککردنی ئاڵۆز)

١٧-ا) من تۆ ئەنێرم. ١٧-ب) من ئەتنێرم

لەگەڵ بەرکاری ناڕاستەوخۆدا جێناوی لکاو دەگۆڕێت بە پێی تافی کردار و شوێنی جێناوەکە:

١٨_ من بۆتان ئەنوسم.

١٩_ تۆ بۆمانت نوسی.

٢٠_ا) خوا بۆ منی ناردیت.

٢٠_ب) خوا تۆی بۆ ناردم. ٢٠_پ) خوا بۆی ناردمیت. (بەکلیتیککردنی ئاڵۆز)

٢١_ا) خوا ئەومان بۆ ئەنێرێت. ٢١_ب) خوا بۆ ئێمەی ئەنێرێت.

٢١_پ) خوا بۆمانی ئەنێرێت.

(١٢) Ernest N .McCarus (٣-٢/١

کاتێک کردار ڕستە دروستدەکات، چەند پۆلێك تایبەتمەندیی لەگەڵدا دێت، کەس (یەکەم و دووەم و سێیەم)، ژمارە (تاك و کۆ)....هتد. کەس و ژمارە هەموو کاتێك لەگەڵ کرداردا هەن، جگە لەکرداری ناتەواو، باسی چۆنێتیی هاتنی دوو کۆمەڵە (Set) جێناوەکەی لەگەڵ کرداردا کردووە، بەو جێناوانەیش، کە دەچنە سەر کردار دەڵێت (لاگری کرداریی-Verbal Suffixes).

خشتەی ژمارە (٣) کەسە لکاوەکان

کەس	تاک	کۆ
یەکەم	م	ین
دوەم	ی(ت)	ن
سێهەم	ێ(ت)/ ا(ت)	ن

وەکو لاگر لەگەڵ هەمو تافێکی کرداردا دێن، جگە لە کرداری تەواونەبوویی. دوو دەستەی لاگر بەکاردەهێنرێن، یەکێکیان بۆ ڕابوردووە تێپەڕەکان و ئەوی تریان بۆ هەموو کردارەکانی تر.

(١٣) D.N. Mackenzie (٤-٢/١

ئاماژەی بە کات و کەس وەک پۆلەرەگەزی شکاندنەوەی کردار داوە. ئاماژەی بە کەس کردووە و دوو دەستەی

جیاكردونەتەوە؛ (كۆمەڵەی /م – مان/ و كۆمەڵەی /م - ین/)، بە بێ ئەوەی لە ڕوی سینتاكسییەوە ڕونكردنەوەی پێویستیان لەسەر بدات.

٣/١) ڕوكار

٣/١-١) ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٤)

لە ناو گفتوگۆكانیدا لەسەر ڕێژە بەم جۆرە لە ڕوكار دەدوێت: <دەمرێ، مرد، دەمرد، مردووە>، وشەی جیاواز نین و فۆرمی جیاوازی یەك وشەن و پەیوەندیی فۆرم كۆیاندەكاتەوە. لە زمانی كوردییدا ڕاستە وایە تەنها ئەو ڕێژانە جیابكەینەوە، كە لە ڕوی وشەسازییەوە جیاوازییان هەیە، جیاوازیی پرسیارو ئەرێنی، یان ئەرێنی و نەرێنی سەر بەو بواری واتایەن، كە ڕێژە ڕایاندەگەیەنێت. یەكگرتنی فۆرمی ڕابوردوو لەگەڵ نیشانەی (بـ - bi)دا واتای مەرجیش و ئارەزوویش دەدات، بەڵام جیاوازیی وشەسازیی لە نێوانیاندا نییە، (١٥) بۆیە یەك ڕێژەن. لە زمانی كوردییدا سێ ڕێژە جیادەبنەوە: (ئیخباریی، ئینشائیی، داخوازیی).

ا) لەڕوی وشەسازییەوە ڕێژەی ئیخباریی هیچ نیشانەیەكی تایبەتی نییە، ئەوەی لە ڕێژەكانی تری جیادەكاتەوە ئەوەیە، كە ڕێژەی ئیخباریی بەڕێكوپێكی بەپێی كات دەگۆڕێت، بەڵام ڕێژەكانی تر بەو شێوەیە نین. (بڕوانە نمونەی ٢٢ - ٢٧ ی ئەم بەشە).

ب) (بـ - bi) نیشانەی هەرە گرنگی ڕێژەی ئینشائییە، لە كرداری بوونەوە وەرگیراوە، ڕەنگە ڕەگی ئێستای كردارەكە بێت. (ەد/ ئە)، كە دەكەونە سەر ڕەگی ڕانەبوردوو، نیشانەن. لە ڕابوردووی تەواودا بە (وو) دەڵێت نیشانە، دەشێت بگوترێت لە گەشەپێدانی ناوی كاراوە دروستبووبێت. (گرتوومانە) (ە) بە جێناو دادەنێت. ڕێژەی ئینشائیی: (بـ، با، ایە) نیشانەی ئەو ڕیژەیەن. بۆ ڕانەبوردوو (بـ) لە بریی (دە) بەكاردێت. (بڕوانە نمونەی ٢٨ و ٢٩ ی ئەم بەشە).

پ) /بـ-/ نیشانەی ڕێژەی داخوازییە، كە بە پێش ڕەگەوە دێت. (بڕوانە نمونەی ٣٠ ی ئەم بەشە)

٣/١-١-١) ئیخباریی

٢٢- <كەوتم> ٢٣- <دەكەوتم>

٢٤- <كەوتووین> ٢٥- <كەوتبووم>

٢٧- <دەفرۆشین>

٣/١-١-٢) ئینشائیی

٢٨-ا) <كەوتبام> ٢٨-ب) <بكەوتمایە>

٢٨-پ) <كەوتبم> ٢٨-ت) <كەوتبووینایە>

٢٩- <بكەوم>

٣/١-١-٣) داخوازیی

٣٠-/وەستان/ <بـ + وەست + ە/ن> = <بوەستە/بوەستن>

٣/١-٢) وریا عومەر ئەمین (١٦)

لە زمانی كوردیدا جیاوازیی نێوان <خواردم> و <ئەخۆم> بەڕونیی لە تافدایە، ڕابوردوو بەرانبەر بە ڕانەبوردوو. لە <خواردم> و <ئەمخوارد>دا هەردوكیان ڕابوردوون، جیاوازییان لە تافدا نییە، ڕوكارەكانیان جیاوازن. (بڕوانە نمونەی ٢٢ی ئەم بەشە).

لە زمانی کوردییدا سێ جۆر ڕوکار سەلمێنراون: تەواوبویی، ناتەواونەبویی، تەواو.

ا- تەواوبویی هیچ توخمێکی ڕێزمانیی لە ڕوکەشدا نییە. کردار ڕوکاری تەوابوویی لە ڕابوردوودا هەیە، لەگەڵ ئەو کردارانەیشدا دێن، کە ڕوکاری ناتەواوبویی و تەواویان پێوە نییە.

٣١- <خـــوار د – م>   I ate

i past eat

لە (١/١-٣)دا (مەکاریوس) بۆ تافی ڕابوردوو نمونەی <خواردم> ی هێناوەتەوە، بە بێ ئەوەی ڕەگە تافییەکە شیبکاتەوەو ڕونکردنەوە لەسەر /- د/ بدات، (وریا عومەر ئەمیین)یش دەڵێت هیچ توخمێکی ڕێزمانیی لە ڕوکەشدا نییە، کاتێکیش ڕونکردنەوە لەسەر <خواردم> دەدات، لە ژێر /- د/ دا نوسیویەتی ڕابوردوو، ئەمەیش نێواندژییە.

ب- فۆرم و پێشگری /ئە_/ بۆ تەواونەبویی دەبێت. لە زمانی کوردییدا تەواونەبویی لە ڕابوردوو و ڕانەبوردوویشدا دەبینرێت.

٣٢- <ئەخۆین>   we eat (imp we eat)

٣٣- <ئەنوستین>   impf sleep past we) we were sleeping) (١٧)

پ- زمانی کوردیی (تەواو)ی لە ڕابوردوو و ڕانەبوردوودا هەیە. ڕابوردووی تەواو توخمێکی فۆنۆلۆژیی دروستیدەکات لە ڕوکەشدا، کە بریتییە لە /بوو/.(١٨)

٣٤- <نوستبوون> (١٩)

بۆ ڕانەبوردوی تەواویش بریتییە لە /وە/، کە پێکهاتووە لە مۆرفیمی /وو/ی ڕابوردوی دوور لەگەڵ کۆپولا /ە/. بەگواستنەوەی شوێنی تافەکان و ڕوکارەکان دەڵێت یاسای شوێنگۆڕکێ - permutation rules). بەڵام هیچ نمونەیەکی بۆ ئەم بابەتە نەهێناوەتەوە. دەشێت مەبەستی لەم دروستەیە بێت:

٣٥- <نوستووە> (٢٠)

(١/٣-٣) Ernest N .McCarus (٢١)

ڕوکار: هەمو تافێک ڕوکاری لاگری تەواونەبویی /- ئە/ لەخۆدەگرێت، یان دەیسڕێتەوە. ئەم لاگرە تەنها لە ڕێژەی ڕاگەیاندندا دەردەکەوێت و لە هیچ ڕێژەیەکی تردا دەرناکەوێت.

٣٦- <ئەخۆم>

ئەم زمانەوانە وەهای داناوە، کە تەنها لە ڕێژەی دڵنیاییدا دەردەکەوێت، بەڵام ئاگای لەوە نییە لە گومان (پرسیار و مەرج و خۆزگە)یشدا دەردەکەوێت.

٣٧-ا) <ئەگەر دەهاتن، بەباشیی پێشوازییملێدەکردن.>

٣٧-ب) <ئەگەر دەڕۆن، زوو وەرنەوە.>

٣٧-پ) <ئایا دەڕۆن؟>

ئەو تافانەی ئەم ڕوکارە وەردەگرن، ڕانەبوردوو، یان ناتەواوبوون. ئەم ڕوکارە چەند چالاکییەک بە کردار دەبەخشێت. یەکێکیان واتای ئەوە دەگەیەنێت لەپرۆسەکەدایە.

٣٨- /ئەخۆم/، /خەریکی خواردنم/. I›m eating

یەکێکی تریان واتای ئەوە بەدەستەوەدەدات، کە هێشتا کردارەکە ڕوینەداوە و بۆ داهاتووە.

٣٩- (/ئەخۆم/، /لەداهاتوودا ئەخۆم/) - I›ll eat

واتای دووبارەبوونەوە و خوویش دەگەیەنێت.

٤٠- (/ئەخۆم/، /هەموو ڕۆژێک ئەخۆم/). - I eat every day.

ئەم زمانەوانە گفتوگۆی تەنها لەسەر ڕوکاری /ئە-/ کردووە، لە کۆتاییدا دەڵێت «هەمو تافەکانی تر ڕوکاری تەواوبویین، وەک <خواردم>». ئاماژەی بە ڕوکارەکانی تر نەداوە، لەبەرئەوەی وەهایداناوە، کە کردار لە هەر تافێکدا یەک ڕوکاری هەیە.

٤-٣/١) D.N. MACKENZIE (٢٢)

أ) لاگرەکانی ڕوکار

پێشگری /ئە-/ و /دە-/ بۆ ڕانەبوردووی هەواڵیی بەکاردێت و ڕابوردووی هەواڵیی تەواونەبوویی (بەردەوام)مان دەداتێ.

/بـ-/ لە هەموو زارەکاندا پیشگرێکە بۆ دروستکردنی ڕێژەی ڕانەبوردوی گومانیی (Subjunctive)، لە ڕابوردوودا لەگەڵ پاشگری /- ایە/ ڕابوردووی مەرجیی دەگەیێنێت. هەروەها دەبێتە پێشگر بۆ داخوازییش.

ب) لاگرەکانی نەرێکردن

/نا-/ بۆ ڕانەبوردوو. /نە-/ بۆ نەرێکردنی هەمو تافەکانی تر، بە ڕێژەی (Subjunctive) یشەوە. /مە-/ بۆ نەرێکردنی ڕێژەی داخوازیی.

لە گفتوگۆکانی ئەم زمانەوانەدا ئەوە بەدیدەکرێت، کە تەنها ئاماژەی بە (تەواونەبویی) کردووە، هەریک لە (تەواوبویی و تەواو) ی فەرامۆشکردووە.

٤/١) ڕێژە

٤/١-١) ئەورەحمانی حاجی مارف (٢٣)

ڕێژە بەو حاڵەتە ڕێزمانییە دەگوترێت، کە پەیوەندیی ڕودان (یان هەلومەرج) بە واقیعەوە دەردەبڕێت. ڕێژە ئەو پەیوەندییە نیشاندەدات، کەوا لە ڕستەدا لە نێوان ڕودان و کرداردا پەیدادەبێت. لە زمانی کوردییدا ڕاست وایە تەنها ئەو ڕێژانە جیابکەینەوە، کە لە ڕوی وشەسازییەوە جیاوازییان هەیە، جیاوازیی پرسیارو ئەرێنیی، یان ئەرێنیی و نەرێنیی سەر بەو بواری واتایەن، کە ڕێژە ڕایاندەگەیەنێت. (٢٤) یەکگرتنی فۆرمی ڕابوردوو لەگەڵ نیشانەی (بـ - bi)دا واتای مەرجیش و ئارەزوویش دەدا، بەڵام جیاوازیی وشەسازیی لە نێوانیاندا نییە، بۆیە یەك ڕێژەن. لە زمانی کوردییدا سێ ڕێژە جیادەبنەوە: (ئیخباریی، ئینشائیی، داخوازیی).

ا) ڕێژەی ئیخباریی: لەڕووی وشەسازییەوە هیچ نیشانەیەکی تایبەتی نییە، ئەوەی لە ڕێژەکانی تری جیادەکاتەوە؛ ئەوەیە، کە ڕێژەی ئیخباریی بەرێکوپێکیی بەپێی کات دەگۆڕێت، بەڵام ڕێژەکانی تر بەو شێوەیە نین. (بـ - bi) نیشانەی هەرە گرنگی ڕێژەی ئینشائییە، لە کرداری بوونەوە وەرگیراوە، ڕەنگە ڕەگی ئێستای کردارەکە بێت.

ڕێژەی ئیخباریی بۆ ئەم مەبەستانە بەکاردێت:

٤١- خەندە بە یەکدیی دەفرۆشین. (پرۆتسێسی ڕودان لە کاتی ئاخاوتندا)

٤٢- خوێنت دەکرێتە کاسە. (پرۆتسیسی ڕودان لە کاتی ئاییندەدا)

٤٣- لە شەقڵاوە بوم، دەبینم ئازاد بەرەوپیرم دێت. (گێڕانەوەی ڕوداوی ڕابوردوو)

٤٤- بیست و حەوت ساڵە بەبێ زیادوکەم پرۆتسێسی درێژەپێدان و بەردەوامیی و ئەپاڕێمەوە، هەر هاوارئەکەم

دوپاتبوونـەوە

٤٥- دەوڵەمەند باش دەژی. (پیشاندانی ڕاستیی_بێ کات)

ب) ڕێـژەی داخوازیـی: (بـ ، بـا، ایـە) نیشـانەی ئـەو ڕیژەیـەن. بـۆ ڕانەبـوردوو (بـ) لـە بریـی (دە) بەکاردێـت. کـە بـۆ ئـەم مەبەسـتانە بەکاردێت: (دەربڕینـی هیـواو ئـاوات و مەبەسـت و توانسـت و تـکاو نـزا پاڕانـەوەو نیـاز و ڕازیـوون و جەخـت و هانـدان و هەڕەشـەو پەسـەندکردن و ڕالێبـوون و گومـان و دوودڵـی و تـرس و پـرس و ئیحتیـمال و تەسـەور).

٤٦-ا) بکەوم ٤٦-ب) کەوتبام ٤٦-پ) بکەوتمایە٦-ت) کەوتبم

پ) ڕێژەی فەرمان:

بۆ کەسی دووهەمی تاك و کۆیەو ڕابوردووی نییە، ئێستاو داهاتووی هەیە.

بـ + ڕەگی ڕانەبوردوو + ج ه

ن

٤٧-ا) بوەستە ٤٧-ب) بوەستن

کە جێناوەکە بوو بە کەسەکانی تر، هەرچەندە واتای داخوازیی تێدایە، بەڵام دەبێت بە داخوازیی. (٢٥)

٤٨- با بڕۆین

٢-٤/١) وریا عومەر ئەمیین (٢٦)

ا) فرمـان و داخوازیـی (Subjunctive): بـە زیادکردنـی مۆرفێمـی /ب/ بـۆ سـەر ڕەگـی کـردار دروسـتدەبێت. لەگـەڵ ڕەگـی ڕانەبـوردودا /بــ/ دەبێـت بـە پێشـگر و ڕانەبـوردووی ئیلزامیـی دروسـتدەکات.

٤٩- بـ + خۆ (٢٧)

لەگەڵ ڕەگی ڕابوردودا /_بـ/ دەبێتە پاشگر و ئیلزامیی تەواوبوو دروستدەکات.

٥٠- خوارد + بـ

ب) فرمـان (Imperative): هەمـوو ڕێزمانەوانـە کـوردەکان ئـەم ڕێژەیەیـان داوەتەپـاڵ کەسـی دوهـەم (تـاک و کـۆ). لـە ڕوی مۆرفۆلۆژییـەوە، فرمـان لـە ڕەگـی ڕانەبـوردوو و پێشـگری /بــ_/ دروسـتدەبێت.

٥١-ا) بـ + خۆ + Ø

٥١-ب) ب + خۆ + ن

بەشی دوهەم

لێکدانەوەو بۆچونی گروپی دوهەم

١/٢) تاف و کەس

کلیتیکـەکان بـە پێـی پێـڕەوی تـاف شـوێنیان لەکـردار و ڕسـتەدا دیاریدەکرێـت و هۆهانـدەری سینتاکسـیی خۆیـان هەیـە، بۆیـە لای گروپـی دوهـەم، تـاف و کـەس پێکـەوە باسـکراون. لەبەرئـەوە لـەم بەشـەدا تـاف و کـەس پێکـەوە ڕاڤەکـراون.

١-١/٢) مەحموود فەتحوڵا (٢٨)

ئەم زمانەوانە لە پەیوەندیی نێوان ناوی کرداریی و شکانەوە و شکاندنەوەی کردار نەدواوە، بەڵام لەسەر پۆلە ڕەگەزەکانی ئەو دوانە گفتوگۆدەکات.

تاف کاتیگۆرییەکی ڕێزمانییە، بە هۆی مۆرفیمێکی دیاریکراوەوە دروستدەبێت، کە دەچێتە سەر کردار. هەروەها کاتیگۆرییەکی فەرمییە، کە کاتە پەیوەندیدارەکانی ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوو دەستنیشاندەکات. لە زمانی کوردییدا تافە بنەڕەتییەکە لەسەر دوو بنەما جیاکراوەتەوە، کە پێیدەگوترێت تافی ڕابوردوو و ڕانەبوردوو.

تاف تایبەتمەندیی و ئەدگاری سروشتیی کردارە، هەرچەندە تایبەتمەندیی و ئەدگاری ڕستەیشە نەک تەنها کردار. لە زمانی کوردییدا کردار دوو کاتی سادەی هەیە، ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، کە لەگەڵ ڕەگدا دێن. ڕانەبوردوو پەیوەندیدارە بە باروودۆخێکەوە، کە بەهۆی توخمە کردارییەکانەوە وەسفی دەمی ئاخاوتن دەکات. ڕابوردووش پەیوەندیدارە بە باروودۆخێکەوە، کە بەهۆی توخمە کردارییەکانەوە وەسفی چەند کاتێکی جیاواز دەکات لە ڕابوردوودا.

تافی ڕابوردوو: زمانی کوردیی چەند مۆرفیمێکی بەندی هەیە، کە بۆ ئاماژەدان بە تافی ڕابوردوو دەچنە سەر ڕەگی ڕابوردوو.

لە زمانی کوردیدا دەتوانرێت دوو دەستەی سەرەکیی جێناوی لکاو لەیەکجیابکرێنەوە؛ کە هەردوو دەستەکە وەکو لاگر لەگەڵ ڕابوردوو و ڕانەبوردودا لەشوێنی جیاوازدا دێن. دەستەیەکیان لەگەڵ کرداری ڕابوردووی تێپەڕدا دێن، دەستەکەی تریان لەگەڵ هەموو جۆرەکانی تری کرداردا دێن. (٢٩)

٢-١/٢) محەمەدی مەحویی (٣٠)

پۆلە ڕەگەزەکانی شکاندنەوە ئەو گۆکردنە سینتاکسیی_سێمانتیکیانەن، کە یاسابەندانەن. ئەو مۆرفێمانەی، کە فۆرمە وشەکان دروستدەکەن و ڕێزمانەکە دیارییاندەکات و دەیانهێنێت، ناونراون >>شکێنەرەوەکان<< Flexive. بڕوانە /-ت/ لە >گرتم< و /ت/ لە >خواردمت< دا هەمبەر بە /هەڵ، دا، ڕا.../ لە >هەڵیگرت، دایگرت، ڕایگرت< دا.

لە کەس و ژمارەدا، ڕەهەندەکانی «ژمارە» و «کەس» ن. ڕەهەندەکان پۆلەڕەگەزیان هەیە. دوو کاتەگۆریی لە ڕەهەندی ژمارە هەیە (تاک، کۆ) کەواتە ناوی پۆلە ڕەگەزەکان 'تاک، کۆ ن. سێ پۆلەڕەگەزیش لە ڕەهەندی کەس هەیە، کە «یەکەم، دوەم، سێهەم» ن.

خشتەی ژمارە (٤) تاف

ڕەهەند	تاف	
کاتەگۆریی	داهاتوو	ڕابردوو

کلیتیکی بکەریی بەپێی پێڕەوی تاف، بە کردارەوە یان بە بەرکارەوە لکاوە. هەلومەرجی دەرکەوتنی کلیتیکی بەرکاریی، بەڵام هۆهاندەری سینتاکسیی خۆی هەیە، کە بۆ نموونە بۆ ئەوەیە لە مەرج و ڕێساکانی گواستنەوە لانەدرێت و بریندارنەکرێن. جۆری وشەکانی کە دەتوانرێن گەردانبکرێن، دەتوانن نیشانەکانی ‹کەس، ژمارە، تاف، ڕێژە، توخم› وەربگرن، گشت جۆری ئەو وشانەی کە گەرداندەکرێن، تەنها کردارەکانن. کردارەکانی زمانی کوردیی بە گشتی دەتوانن ئەم نیشانانە هەڵبگرن:

کەس -Person ١هەم ٢هەم ٣هەم

ژمارە -Number تاک ، کۆ (دوانە)

تاف (کاتەکانی تاف tense/temporal ڕابوردوو، (ئێستایی)، داهاتوو

ڕوکار: تەواوبویی (دوریی)، ناتەواوبویی (بەردەوامیی)

ڕێژە-mood (ا) ڕاستیی بێ_کات (ب) گومان: فرمان و داخوازیی، مەرجیی، پرسیار ....

توخم-gender نێر، مێ، بێلایەن ....

توخمی کردار بکەردیار، بکەرنادیار

فۆرمی کردارەکان نیشانەکانی تاف لەگەڵ کەس و ژمارە هەڵدەگرن، کرداری کاتوکەسدارن finite verb (<گرتی<، >دەگرێت<). ئەو کردارانەی نیشانەی تافیان هەڵنەگرتووە، بەڵام نیشانەی کەس و ژمارەیان هەڵگرتووە، فۆرمی کرداری بێ کاتیان infinite verb form هەیە. بە پێی ئەمە کردارێک، کە نیشانەی کاتی هەڵگرتووە، تەنها کاتێک ئەم توخمە تافییەی گۆکردنی هەیە و لەکاردایە، کە کەس و ژمارەی هەڵگرتبێت. (<گرتم، کوشتی، ...<). ئەگەر ڕەگی کردار یان ڕەگ و نیشانەی تافەکەی (گر + ت، کوش + ت)، نیشانەی کەس و ژمارەی هەڵنەگرتبێت، ئەوا وشەکە سەر بە پۆلی گەردانکراوەکان نییە و سەر بە پۆلە ڕەگەزێکی وشەی دیکەیە. پێویستە لە توخمە لکاوەکانیدا، جێناوی لکاوی بەرکاریی لەو توخمانە جیابکرێنەوە، کە نیشانەکانی ڕێکەوتن بە گشتیی و نیشانەکانی ڕێکەوتنە ئەرگەتیڤییەکانن. لەبەرئەوەی هیچ هەژماردنێک بۆ پێڕەوو ئەدگاری ئەرگەتیڤیی زمانە ئێرانییەکان و بەتایبەتیی ئەوەی زمانی کوردیی نەکراوە، بەو ڕاستییە نەزانراوە، کە ئەو توخمانەی تاوەکو ئەمڕۆ وەک جێناوی لکاوی بکەریی یان وەک کلیتیکی بکەریی ناسراونەتەوە، سەر بە توخم ونیشانەکانی ڕێکەوتنە ئەرگەتیڤییەکانن. لەبەرئەوەی توخمەکانی ڕێکەوتن نیشانەن (کەس، ژمارە)، نەک جێناو، فۆرمەکانیان بەپێی ڕێژەو تاف جۆراوجۆرو جیاوازن. لە ڕستەی بکەرنادیاردا، کردارەکە هێزێکی بەرپرشتییەکەی (Valence) لەدەستداوەو بەرکاریش بووە بە بکەری ڕێزمانیی و پێڕەوی ڕێکەوتنەکەیشی لەگەڵ ئەوەی کردارە تێنەپەڕەکاندا گونجاوە. گشت کردارەکان دەتوانرێن گەردانبکرێن. کردار لەناو کاتداو لە ڕووداندا ناو لە دیاردە دەنێت، کە بریتیین لە کردەو چالاکیی، ڕووداو و ڕەوشەکان و حاڵەتەکان. لەڕوی لایەنی مۆرفۆلۆژییەوە، لەڕێی گەردانکردن و پۆلەڕەگەزییە ڕێزمانیەکانی توخمی کردار، ڕێژە، تاف، -بەڕێکەوتن لەگەڵ بکەر- کەس و ژمارەوە دەناسرێتەوە. هەبوون و ئامادەبونی کەس تافی کردار چالاکدەکات و دەیخاتەکار.

جێناوە لکاوەکانی بە پێی تاف و بەرپرشتی بەم شێوەیە جیاکردونەتەوە:

١) جێناوە لکاوە بەرکارییەکان.

تافی کردار: ڕابوردوو، ڕێژە: گومان، یەقیین

کەس	تاک	کۆ
یەکهەم	م	ین
دوهەم	یت	ن
سێهەم	سفر	ن

٢) جێناوە لکاوە بەرکارییەکان

تافی کردار: داهاتوو، ڕێژە: گومان، یەقیین

کەس	تاک	کۆ
یەکهەم	م	مان

دوهەم	ت	تان
سێهەم	ی	یان

٣) خشتەی نیشانەکانی ڕێکەوتنی ئەرگەتیڤی:

ا- ڕێکەوتنی بکەر_بەرکار: ڕستەی بکەردیار

کردار تێپەڕ، تاف: ڕابوردوو

نمونەی کردارەکەی لە /گۆڕان/ ەوە هێناوە، بەڵام ئەو کردارە تێنەپەڕە.

ب- ڕێکەوتنی بکەر_کردار: بکەردیار

١- کردار: تێپەڕ، تاف: داهاتوو /گۆڕان/

١-ا) گۆڕام	١-ب) گۆڕاین
١-پ) گۆڕایت	١-ت) گۆڕان
١-ج) گۆڕاØ	١-ح) گۆڕان

بەم شێوەیە تەواوی ڕێکەوتنەکانی لە بکەردیار و بکەرنادیار و تەنانەت کرداری ئاڵۆزیشدا بە نمونەوە هێناونەتەوە.

لە کرمانجی ناوەڕاستدا تاف دوو کاتەگۆریی هەیە، کە ڕابوردوو لەگەڵ ڕانەبوردوون و هەردوکیشیان ڕێژەی >>هەواڵیی<< و >>گریمانەیی<< یان هەیەو تێیدا تاف و ڕوکارو ڕێژە بە مۆرفیمی شکاندنەوە دەردەبڕدرێن، بۆیە پێرەوی تاف، پێرەوێکی سیمەترییە.

٢/٢) ڕوکار

٢/٢-١) مەحموود فەتحوڵا (٣١)

ڕوکار پۆلەرەگەزێکی ڕێزمانیی دروستەی کردارە، کە هەندێکیان لە ناو کرداردا دەشکێنەوە و وەکو لاگر دەردەکەون، هەندێکشیان کەرەستەی فەرهەنگیین و لە ناو کرداردا ناشکێنەوە. زمانی کوردیی سێ جۆر ڕوکاری هەیە:

ا) ڕوکاری تەواوبویی دوو فۆرمی هەیە، یەکێکیان بۆ ڕابوردووەو ئەم نیشانانەی هەیە /-ت، - د، - یـ - ا، - و /. دوهەمیان؛ لە ڕانەبوردوی مەرجیدا وەکو پێشگری / بـ -/ خۆی دەنوێنێت.

٢- سوت - ا

٣- کوش – ت - م

٤- بر – د - مان

٥- سەربڕ - ی

٦- چو – ی - ن

٧- بـ - کڕ – م

٨- بـ - چـ - م

ب) ڕوکاری ناتەواوبوویی، کە ڕابوردوو و ڕانەبوردویشی هەیە. ئەویش ڕوکاری ناتەواوبوویی /دە-/ یە، کە بۆ بەردەوامیی، تەواونەبوویی و خویش (بەرەوپێش) دەبێت.

٩- دە – کڕ – م

١٠- دە – کەو – م

پ) ڕوکاری بەرەوپێش، کە ڕوکاری فەرهەنگیین، چەند شێوەیەکی جیاجیان هەیە، وەک /خەریکە، وا، سەرقاڵە، هەر/.

١١- هەر لێرەم.

٢-٢/٢) محەمەدی مەحویی (٣٢)

ڕوکار پۆلەڕەگەزێکی شکاندنەوەی کردارە، کە ئەم ڕەهەندانە لەخۆدەگرێت؛ تەواوبویی، ناتەواوبوییش خویی (بەرەوپێش) و بەردەوامیی لەخۆدەگرێت.

کاتێک چەند نیشانەیەکی/مارکەیەکی جیاواز پۆلە ڕەگەزێکی شکاندنەوە دەردەبڕن، لە ئەلەمۆرفیی دەدوێین. لە زمانی کوردییدا مارکەی داهاتوو /دە-/ و /ئە-/ دوو ئەلەمۆرفی جیاوازی یەک مۆرفێمی نادیارن.

ئەدگارێکی تایبەت بە شکاندنەوە ئەوەیە، کە کاتەگۆرییەکانی شکاندنەوە گەلێک جار بوون بە شاگرووپ و ئەمەیش ناونراوە >>ڕەهەندەکانی شکاندنەوە<</ نیشانەکانی شکاندنەوە/ئەدگارەکانی شکاندنەوە/ پۆلەڕەگەزەکانی شکاندنەوە. بەپێی ڕەهەندەکانی شکاندنەوە، دوو کاتەگۆریی سەر بە ڕەهەندێکن، ئەگەر ئەدگارێکی سێمانتیکیی یان گۆکردنێکیان هاوبەش بێت و یەکێکیان ئەوی تریان لە خۆیدا هەڵنەگرێت. هەردوو تافی ڕابوردوو لەگەڵ ڕانەبوردودا کاریان لەگەڵ پەیوەندیی کاتی ڕوودان و کاتی دەربڕدراو/دەبڕییندا هەیەو نایشتوانن پێکەوە لە کردارێکدا ڕووبدەن. (بڕوانە چۆن / دە-/ لە >کاتێک دە – م – گر – ت – ن< دا مۆرفێمی ڕوکارە و /- ت/ ەکەیش مۆرفێمی تافە!) کەواتە ئەو دوانە سەر بە کاتەگۆریی ڕەهەندی تافن.

هەبونی ڕوکاری دروستەیی و مۆرفۆلۆژیی کردارە کات و کەسدارەکان لە ڕستەدا (< دە – م – گر – ت – ییت... > و < ئەگەر دە - م – گر – ت - ییت> : <ئەگەر دە – ت – گر - م>) هەر ئەو بنەمایەی هەیە. لەم ڕستەیەدایە، کە پێشگری تافی داهاتوو /دە-/ لەگەڵ مۆرفێمی تافی ڕابوردوو لە جێکەوتەی بنەڕەتیی تافدا ڕۆڵ و واتای ڕانەبوردوی نامێنێت و لەگەڵ /- ت/ ی ڕابوردودا ڕوکاری بەردەوامیی یان بەستنەوەی ڕابوردوو بە داهاتووەوە دروستدەکەن(<نوستووە>).

ڕوونکردنەوەی هەڵسوکەوتە جیاوازەکانی پێکەوەهاتنی «تاف و ڕوکار و ڕێژە» گرانەو هەندێکیشیان سەیروسەمەرەن. بۆ نموونە، ڕوکاری تەواویی Perfective aspect- کە بە خشکەیی ئەوە دەردەبڕێت، کە لە تەواوبوونەکەیدا/تەواویەکەیدا نیشاندەدرێت- چاک لەگەڵ ڕانەبوردوودا ناڕوات – کە بە خشکەیی ئەوە دەردەبڕێت، کە قسەکەر هێشتا لەناو ڕووداوەکەدایە-.

٣/٢) ڕێژە

١-٣/٢) مەحموود فەتحوڵا (٣٣)

ئەم زمانەوانە، گفتوگۆی لەسەر پۆلەڕەگەزەکانی شکاندنەوە کردووە، هەرچەندە لە نامەی دکتۆراکەیدا بەشێوەیەکی سەربەخۆ و تایبەت گفتوگۆی لەسەر ڕێژە نەکردووە، بەڵام لە ناو بابەتی ڕوکاردا، پەیوەست بە پۆلەڕەگەزەکانی شکاندنەوەی (تاف و ڕوکار) ەوە ئاماژەی بە ڕێژەکان داوە و نمونەی لە ڕێژەکانی ڕاستیی و سەبیونتیڤ و فرماندا هێناوەتەوە.

٢-٣/٢) محەمەدی مەحویی (٣٤)

ڕێژە پەیوەندیی کردەکە یان حاڵەت state ەکەی لەلایەن کردارەکەوە دەردەبڕێت، بەو جۆرە بە واقیعەوە دەبەستێتەوە، کە قسەکەر دەیکات: واقیعreal : نا_واقیع unreal.

کرداری کوردیی سێ ڕێژەی هەیە: ئاسایی (دڵنیایی، یەقیین) indicative ، گومان یان ئیلزامیی subjunctive، واتە فرمان

imperative و داخوازیی و گومان، لە ئەرێییدا بە پێشگری /ب_/ و لە نەرێییدا (نەکردن) بە /نە_/ دروستدەکرێن.

ڕێژەی ئاسایی کردار کردەیەك نیشاندەدات، کە لەلایەن قسەکەرەوە وەك واقیعیی دەبینرێت، وەك بۆ نمونە حاڵەت_ دەربڕ statement ی <دەچم> (I (will) go). ڕێژەی ئاسایی لە هەموو تافەکاندا ڕوودەدات. فۆڕمی کرداره تۆمارکراوەکانی ناو فەرهەنگ citations لە ڕێژەی ئاساییدان. نموونەکان بۆ فۆڕمە ئاساییەکان

١-ا) دێم، دەخۆم. present

١_ب) هاتم. preterite

١_پ) دەهاتم، present perfect (کاتێک دەهاتم، ئێوە نوستبون.)

١_ت) هاتووم، هاتبووم past perfect

ڕێژەی گومان بەگشتیی چەشنێکی ناواقیعیی بۆ کردەیەك نیشاندەدات. گومانەکە یان وەك توخمێك لە دەربڕاوێکی گەورەتردا ڕوودەدات، یان بەتەنها -کاتێك کردارەکە گشت دەربڕاوەکە پێکدەهێنێت. لە ڕانەبوردووی ناتەواودا، گومان ئەگەرێکی گریمانەکاریی a theoretical posibility دەردەبڕێت، وەك بۆ نموونە لە <ڕۆیشتبێت>He might have gone دا. لە دەربڕاوە گەورەکەدا، ئیلزامیی یاسابەندانە دوای هەندێك گەردانکردنی conjugation ی دیاریکراو ڕوودەدات.

ڕێژەی گومان چەشنێکی ناواقیعیی کردەیەك نیشاندەدات، بەتایبەتیش دەشێت قەسدیی deliberative یی بێت، وەك لە <بچم> دا (Shall I go)، ڕاستیی/واقیعیی factative یی بێت، وەك لە <بچێت> دا (make him go)، کە فرمانێکی ناڕاستەوخۆیە indirect command.

ڕانەبوردووpresent subjunctive :

٢_ا) بخۆم، Shall I eat

٢_ب) بێم، shall I come

ڕانەبوردووی تەواو present perfect subc. :

٣_ا) خواردبم،I might have eaten

٣_ب) هاتبم، I might have come

ڕابوردووی ساکار preterite subjunc. :

٤_ا) بمخواردایە،had I eaten

٤_ب) بهاتمایە، had I come

ڕابوردووی تەواو past perfect subjunc.:

٥_ا) بمخواردبایە، I would have eaten

٥_ب) هاتبوومایە،I would have come

ڕێژەی فرمان:

فرمان فرمانێکی/داوایەکی ڕاستەوخۆ دەردەبڕێت. فۆڕمەکەی لە قەدی ڕابوردوو، پێشگری /ب_/ و پاشگرێك بۆ ژمارە، تاك یان کۆ دادەڕێژرێت.

٦_ا) بخۆ ! eat

٦_ب) بخۆن ! eat

٦_پ) بهێنە ! bring

بەشی سێهەم
شیکردنەوەو هەڵسەنگاندنی هەردوو گروپەکە

١/٣) کورتە و پوختەی گروپی یەکەم

تاف: گروپی یەکەم پێشگری /دە-/ بە ڕانەبوردوو و بەردەوامیی دادەنێن. بۆ ئەو زمانەوانانە تەنها بەردەوامیی ڕوکارە. لە زمانی کوردییدا دژیەکیی ڕابوردوو و ڕانەبوردوو بابەتی کات نین بەڵکو هیی تافن. تاف پەیوەندیی بە سینتاکسەوە هەیەو کاتیش بە سێمانتیکەوە. لە ڕوی مۆرفۆلۆژییەوە تاف وشەیەکی سەربەخۆی نییە، بەڵکو مۆرفیمێکە بە ڕەگەوە دەنوسێت. بەڵام لەئەنجامی شیکردنەوە و گفتوگۆکردنی ئەو زمانەوانانە لەسەر داتاکان، ئەوە دەرکەوت، کە پێشگری ڕانەبوردوو جیایە لە /دە-/ی بەردەوامیی. هەروەها نمونەکان ئەوە پشتڕاستدەکەنەوە، کە دەشێت تاف بە هۆی لێکسیمی سەربەخۆیشەوە دەرببڕدرێت (بڕوانە نمونەی -١- لە بەشی سێهەمدا).

کەس: لای ئەم گروپەی زمانەوانان، کەس بە چەند شێوەیەکی جیا بەرچاودەکەوێت: (جێناو، کەسی ڕێکەوتن، کەسی لکاو)، کە یەکلاییانەکردوەتەوە کار بەکامیان دەکەن.

ڕوکار: سێ جۆری هەیە: (تەواوبوو، تەواونەبوو، تەواو). لە ئەنجامی شیکردنەوەی داتاکانی زمانەکەوە، ئەوە ڕونبوەوە، کە ڕوکاری تەواوبویی و ناتەواوبویی هەن لە زمانی کوردیدا، هەموو ئەو جۆرانەی تر، کە دیاریکراون، دەچنەژێر خانەی ئەو دوانەوە.

ڕێژە: سێ ڕێژەیشیان جیاکردونەتەوە: (ئیخباریی، ئیلزامیی، فرمان). لێکۆڵەر وەهای داناوە، کە زمانەکە زیاتر دابەشبونی دوپەلکیی و تەواوکەرانەی هەیە، بەڵام خوێندنەوەو شیکردنەوەی ئەم گروپەی زمانەوانان کاریان لەسەر ئەو دابەشبونە نەکردووە، لەبەرئەوە لێکۆڵەر کار بە شیکردنەوەو تێڕوانینەکانی ئەم ئەنجامانە دەکات.

٢/٣) کورتە و پوختەی گروپی دوەم

لای (محەمەدی مەحویی) پێشگری ڕانەبوردوو جیایە لەگەڵ /دە-/ی بەردەوامیی.

لە زمانی کوردیدا لێکسیمی سەربەخۆیش بۆ دەربڕینی بەردەوامیی بەکاردێت.

١- ئەوان بەڕێوەبوون، کە نامەکانمان دەنوسیی. (بەردەوامیی).(٣٥)

بۆ زمانەوانانی گروپی یەکەم تەنها بەردەوامیی ڕوکارە، بەڵام (مەحموود فەتحوڵا) و سەرچاوەکانی، تەواوبوون و ناتەواوبویی و بەرەوپێشیش بە ڕوکار دادەنێن. ئەو تەواوبونەی، کە لە کرمانجی ناوەڕاستدا بۆ ئەرگەتیڤیی گرنگە. (٣٦) گروپی یەکەم پێیانوایە، کە پۆلەڕەگەزەکانی شکاندنەوە کەرەستەی سینتاکسیین، نەک سێمانتیک. بەڵام لای گروپی دوەم و بە دیاریکراویی (محەمەدی مەحویی) پۆلە ڕەگەزەکانی شکاندنەوە ئەو گۆکردنە سینتاکسیی_سێمانتیکیانەن، کە یاسابەندانەن. تافی ڕابوردوو مۆرفیم و ئەلەمۆرفی هەیە، بەڵام تافی ڕانەبوردوو لە ناو ڕوکاری /دە-/ دایە و /ئە-/ یش ئەلەمۆرفیەتی. پۆلەڕەگەزەکانی شکاندنەوە خاوەنی چەند ڕەهەندێکن؛ وەکو ڕەهەندی تاف و کەس و ژمارە. دوو ڕوکاریان دەستنیشانکردووە: تەواوبویی (دوریی)، ناتەواوبویی (بەردەوامیی). بە هەمان شێوە بۆ ڕێژە دوو ڕێژەی سەرەکیی بەرچاودەکەوێت (بەتایبەتیی لای مەحویی): ڕاستیی بێ_کات، گومان.

کورتەوپوختەی گشتیی

لـە ئەنجامـی هەڵسـەنگاندنی شـیکردنەوە و گفتوگۆکانـی هـەردوو گروپەکـەوە، پۆلەڕەگەزەکانـی شـکاندنەوە بـەم جـۆرە دەستنیشـاندەکەین:

تاف: پۆلەڕەگەزێکی سینتاکسیی شکاندنەوەی کردارە و هەمبەر بە (Tense) ە و دوو جۆری هەیە، کە بریتین لە ڕابوردوو:

- مۆرفیم و ئەلەمۆرفەکانی بریتین لە (/- ا - و - ی، - ت/، -د/)
- ڕانەبوردوو: مۆرفیم و ئەلەمۆرفەکانی بریتین لە: (/دە -/) و (/ئە-/)

بـەڵام (کات) بابەتێکـی فیزیکییـە و جیـاوازە لـە تـاف، بەواتا بابەتـی سـینتاکس نییـە، هێنـدەی بابەتـی سـێمانتیکە. لـە زمانـی کوردییـدا دەتوانرێـت بـە هـۆی لێکسـیمی فەرهەنگییـەوە سـنوری تافـەکان دەستنیشـانبکرێت و کاتەکـەی ڕوونبکرێتـەوە.

<هاتم.> : <دوێنێ هاتم.> : <ئەگەر هاتم.>

<دێم.> : <وا دێم.> : <سبەی دێم>

کـەس: کـەس (تـاک، کـۆ) وەک پۆلەڕەگەزێکـی شـکاندنەوەی کـردار، سـەگمێنتێکی سینتاکسـیی کـردارەو لـە دروسـتەی کـرداردا بـە پێـی جـۆر و کاتـی کردارەکـە ڕۆڵـی ڕێکەوتـن بەرجەسـتەدەکات، چ وەکـو ڕێکەوتنـی سـادە، یـان ڕێکەوتنـی ئاڵـۆز.

<من تۆم نارد.> : <تۆم نارد.>: <ناردمیت.>

ڕوکار: هەریـەک لـە زمانەوانـان (محەمـەدی مەحویـی و وریـا عومـەر ئەمیـن و مەحمـوود فەتحـوڵا) بەگشـتیی ڕوکاریـان بـۆ (تەواوبویـی، ناتەواوبویـی، بەرەوپێشـچویی) دابەشـکردوە، بـەڵام لـە ئەنجامـی شـیکردنەوە و گفتوگـۆی نمونەکانـەوە، ئـەو ڕاسـتیە ئاشـکرادەبێت، کـە ڕوکار لـە زمانـی کوردییـدا دوو جـۆرە و لێکۆڵـەر کار بـەم ئەنجامـە دەکات:

ا- تەواوبوویی (دوریی)

ب- ناتەواوبویی (بەردەوامیی)، بەرەوپێش (خەریکە)، دوریی (هێز)، لەپێشدا ڕودان

تـاف و ڕوکار، کـە پۆلەڕەگـەزی شـکاندنەوەی کـردارن، سـەر بـە ڕەهەنـدی تافـن، تـاف ڕابـوردوو و ڕانەبـوردوو دیاریـدەکات، بـەڵام ڕوکار تەواویـی و ناتەواویەکـەی دیاریـدەکات.

تەواوبویی (دوریی)، ناتەواوبویی (بەردەوامیی، بەرەوپێش)

ڕێژە: ڕاستیی (هەواڵیی، یەقیین)، گومان (مەرج، دانانیی، گومان)

لێکۆڵەر بۆ بە ئەنجامگەیاندنی لێکۆڵینەوەکەی، لە نامەی دکتۆراکەیدا کار بەم بنەما و ئەنجامە بەدەستهاتوانە دەکات.

ئەنجام

١- هەریەکـە لـە تـاف و کـەس و ڕوکار و ڕێـژە، پۆلەڕەگـەزی شـکاندنەوەی کـرداری زمانـی کوردییـن، کـە لەنـاو خۆیانـدا ڕەهەنـدی تایبەتـی خۆیـان هەیـە.

٢- بەگشتیی ڕەهەندەکانی شکاندنەوە، کە لێکۆڵەر کار بە دروستەکانیان دەکات، بە شێوەیەکی دوپەلکیی دابەش بوون:

- تاف
  - ڕابوردوو (ا، و، ی، د، ت)
  - ڕانەبوردوو. (دە/ئە)
- کە س
  - تاک (یەکەم – دوەم - سێهەم)
  - کۆ (یەکەم – دوەم - سێهەم)
- ڕوکار
  - تەواوبویی (دوریی)، ڕابوردوو (ا، و، ی، د، ت)
  - ناتەواوبویی: بەردەوامیی /دە-/ئە-/، بەرەوپێش /وا، خەریکە/، لەپێشدا ڕودان و هێز

ڕێژە ← ڕاستیی (هەواڵیی / یەقیین)
ڕێژە ← گومان (مەرج، پرسیار، دانانیی، فرمان و داخوازیی، ...)

پەراوێزەکان

١-ئەم زانیاریانە لەم سەرچاوەیەوە وەرگیراون (ئەوڕەحمان حاجی مارف، ٢٠٠٠: ٣٢-٣٥، ١٠٦، ١٨٧)

٢-هەر یەک لە زمانەوانان (مەکاریۆس و مەکەنزیی و وریا عومەر ئەمیین) (قەد)یان بۆ ڕابوردوو و ڕانەبوردوویش بەکارهێناوە. بڕوانە (١/١-٢) و (١/١-٣) و (١/١-٤)

٣-لە گفتوگۆکانیدا ئەوە بەدیدەکرێت، کە لە تاف نەدواوە.

٤- ئەم زانیاریانە لەم سەرچاوەیەوە وەرگیراون (وریا عومەر ئەمیین، ٢٠١١: ٤٣-٤٥)

٥- بڕوانە لێکۆڵینەوەی یەکەم.

٦ - دەشێت مەبەستی لەوە بێت، کە تاف لە سینتاکسدایەو مەرج نییە تافی ڕابوردوو لە ڕووی سێمانتیکیشەوە ڕابوردوو بێت. بە واتا ئەو کاتە فیزیکییە ناگەیەنێت، کە باس لە چرکە و خولەک و ... دەکات. بۆ ئەم زانیارییەیش ئاماژەی بە هیچ سەرچاوەیەک نەداوە.

٧ - بڕوانە: Ernest N .McCarus (١٩٥٨: ٥٣-٥٤)

٨- بڕوانە: D.N. Mackenzie (١٩٦١: ٨٤)

٩- ئەوڕەحمانی حاجی مارف، (٢٠٠٠: ٤، ٨، ١٣-١٤، ٢٦)

١٠ - Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics, Georgios K. Giannakis. ٢٠١٣, p. ١٣

١١ - بۆ ئەم ڕونکردنەوانە بڕوانە وریا عومەر ئەمیین (٢٠١١: ٦١-٩٦)

١٢ - بڕوانە: Ernest N .McCarus (١٩٥٨: ٥٢)

١٣ - بڕوانە: D.N. Mackenzie (١٩٦١: ٧٣، ٨٩-٩١)

١٤ - بڕوانە: ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠٠٠: ٤٤، ١٨٣، ١٨٥-١٨٦، ١٩١-٢٥٠)

١٥ - ڕەچاوی تەوژم و ئاوازی جیاوازیان نەکردووە!

١٦ - بۆ ئەم ڕونکردنەوانە بڕوانە وریا عومەر ئەمیین (٢٠١١: ٤٥-٤٨)

١٧ - >ئەوان نانیاندەخوارد، کە ئێمە دەهاتین.<

+ڕابوردوو

+ بەردەوامیی

+هەمانکاتیی لەگەڵ کردارێکی دیکە

١٨ - هیچ ڕونکردنەوەی لەسەر ئەوە نەداوە، کە بۆچی بە توخمێکی مۆرفۆلۆژیی وەک /- بوو/ وتووە فۆنۆلۆژیی.

١٩ - >ئەوان نوستبوون، کە ئێمە گەیشتین.<

+ ڕابوردوو

+ پێش کردارێکی تر

٢٠ - + بەستنەوەی ڕابوردوو (/ت/) بە ڕانەبوردووەوە /ە/

٢١ - بڕوانە: Ernest N .McCarus (١٩٥٨: ٥٢-٥٣)

٢٢ - بڕوانە: D.N. Mackenzie (١٩٦١: ٨٧-٨٩)

٢٣ - بڕوانە: ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠٠٠:٢٥١)
٢٤ - گرنگیی بە تەوژم و ئاواز نەداوە، کە لەو ڕووەوە مەبەستی ڕستەکان دەگۆڕن؛
- ئەگەر بڕۆم.
- دەمەوێت بڕۆم. + تەوژم بۆ پرسیار
٢٥ - + مەرجیی: ئەگەر خوێنت دەکرێتە کاسەوە،....
+ پرسیار: بڕوات؟
٢٦ - وریا عومەر ئەمین (٢٠١١: ٤٩-٥٠)
٢٧ - بەم دروستەیە، کردارەکە فرمانە، نەک ئیلزامیی
٢٨- بڕوانە: مەحموود فەتحوڵا (٢٠٠٤: xvi، ٣٥ -٤٠)
٢٩ - ئەم بۆچونەی لە مەکاریۆسەوە وەرگرتووە، بەبێ ئەوەی ئاماژەپێبدات. (بڕوانە ١/ ٢-٣)
٣٠ - بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢٠٠٩: ٤٧، ٨٣-٨٤، ١٨٩-٢٠١، ٢٣٩) و (٢٠١٠: ٢٤٢ -٢٤٣، ٢٤٩-٢٥٠، ٢٥٦-٢٥٧)
٣١ - بڕوانە: مەحموود فەتحوڵا (٢٠٠٤: viv، ٣٦، ٥٦-٦٦)
٣٢- بڕوانە: محەمەدی مەحویی (٢١٠: ٢٤٧-٢٤٨، ٢٥٣-٢٥٥)
٣٣ - بڕوانە: مەحموود فەتحوڵا (٢٠٠٤)
٣٤ - بڕوانە: محەمەدی مەحویی (شکاندنەوەی کردار: ٢٠١٠، ١٤-١٧)
٣٥ - بڕوانە (محەمەدی مەحویی: مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان)
٣٦ - (محەمەدی مەحویی: پێڕەوی ئەرگەتیڤیی کوردیی، پەسنکردن و بەراوردکاریی، زانکۆی سلێمانیی)

سەرچاوەکان

١- ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، وشەسازی، بەشی پێنجەم -کردار-، سلێمانی، چ.سەردەم ٢٠٠٠

٢- محەمەدی مەحویی: پێڕەوی ئەرگەتیڤیی کوردیی، پەسنکردن و بەراوردکاریی، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ٣١/ ٢٠١٤

٣- محەمەدی مەحویی، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکهەم، زانکۆی سلێمانیی، ٢٠١٠

٤- محەمەدی مەحویی، شکانەوەی کردار،زانکۆی سلێمانیی، ٢٠١٠

٥- محەمەدی مەحویی، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان (مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، بەرگی یەکهەم، زانکۆی سلێمانیی، ٢٠١٠

-٦ A Kurdish Grammar, Descriptive Analysis of The Kurdish of Sulaimaniya, Iraq, by: Ernest N .McCarus, Spoken Language Services, Inc, American Council of learned societies, New York, ١٩٥٨

-٧ ASPECTS OF THE VERBAL CONSTRUCTION IN KURDISH, WARIA OMAR AMIN, LONDON UNIVERSITY, HAJI HASHM PRINTING HOUSE, ٢٠١١.

-٨ Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics, Georgios K. Giannakis. ٢٠١٣

-٩ Kurdish Dialect Studies١-, by D. N. Mackenzie, London Oxford University Press, ١٩٦١.

-١٠ The Tense and Aspect system in Kurdish, Mahmoud Fathulla Ahmad, A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy at The School of Oriental and African Studies, University of London. Linguistic Department. ٢٠٠٤.

ملخص البحث

نتيجة تقويم التحليل والمناقشة لكلتي المجموعتين، نحدد فئات التصريف بهذا الشكل:

الزمن: فئة نحوية صرفية للفعل ومقابل ل (الزمن) وهو نوعان:

الماضي: القطعة (مورفيم) وأنواعها وهي: (/- ا، - و، - ي، - ت/، -د/)

المضارع: القطعة (مورفيم) و وأنواعها وهي (/دة -/) و (/ئة-/)

ولكن (الوقت) موضوع فيزيائي و مختلف عن (الزمن)، بمعني أنه ليس موضوعا نحويا (سينتاكس)، بقدر أنه موضوع دلالي (سيمانتك). في اللغة الكوردية تجد حدود الزمن وأوقاتها عن طريق الجذور المعجمية (ليكسيم).

>أتيت.< : >أتيت البارحة.< : >إذا أتيت.<

>يَتي.< : >سيَتي.< : >سيَتي غداً<

شخص: شخص (مفرد، جمع) مثل فئة صرفية للفعل، قطعة إعرابية للفعل ومن تشكيلة الفعل حسب النوع ووقت الفعل يجسد الاتفاق، سواو مثل الاتفاقية البيسطة أو المعقدة.

>أنا أرسلتك.< : >تؤم نارديت.<: >أرسلتني.<

مظهر (جانب): قسم كل من اللغويين (محمد محوي و وريا عمر أمين و محمود فتح الله) المظهر إلي (الماظي والمظارع والمستقبل)؛ لكن من خلال التحليل ومناقشة الآمثلة، يظهر حقيقة أن المظهر في اللغة الكوردية نوعان ويعمل الباحث بهذه النتيجة:

أ- التام (البعيد)

ب_ غير تام (المستمر)، المستقبل (كاد)، بعيد (القوة)، وقوع الحدث سابقا.

الزمن والوقت، هما من فئة التصريف الفعلي، من مجموعة البعد الزمني، الزمن يحدد الماضي والمضارع، أما المظهر يحدد التام وغير التام.

التام (البعيد)، غير التام (المستمر، المستقبل)

النسبة: صدق (الخبري، يقين)، الظن (الشرط، وضعي، الظن)

يعمل الباحث لإنجاز بحثه، في رسالته الدكتوراه بهذه الآساسيات والنتائج الحاصلة.

Abstract

By evaluating the analysis and arguments of both groups, we identify the inflectional categories as the following:

Tense: It is a syntactic category of verbal inflection which indicates the time. It has two types, which are:

Past: its morphemes and allomorphs are /-a/, /y\i-/, /w\u-/, /d-/, /t-/.

Present: its morphemes and allomorphs are /de-/ and /e-/.

However, “time” is a physical issue which is different from “tense”. It means the issue is mostly semantic rather than syntactic. In Kurdish language, we can identify the tense boundaries and clarify their times by dictionary lexemes.

Hatm : dwene hatm : agar hatm.

Dem : wa dem : sbai dem.

Person: whether singular or plural, as a verbal inflectional category, is a syntactic segment of verb. In the verb structure, it agrees with the verb according to its type and time, either as simple agreement or complex agreement.

Mn tom nard: tom nardit: nardmit

Aspect: each ofthe linguists Muhammed Mahwi, Wrya Omar Amin and Mahmud Fathulladivided aspect into perfective, imperfective and progressive. However, through analysis and discussion of examples, it has been obvious that aspect is of two types in Kurdish language.The researcher follows this latter conclusion:

a. Perfective

b. Imperfective (Continuous), Progressive (close) and far.

Tense and aspect, which are verbal inflectionalcategories, are parts of tense. Tense determines past and present, but aspect determines its perfectness and imperfectness.

Perfective and imperfective(continuous, progressive).

Mood:indicative, uncertainty (conditional, subjunctive and uncertainty)

The researcher uses these principles and conclusions in his PhD dissertation to carry out his investigation.